

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 37.013+001.5:32.019.51:35.075.5 (477)

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РЕГІОНІ

Андрій Кузишин

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса. 2

kuzyshyn_a@ukr.net

Стаття присвячена актуальним проблемам формування міждержавного союзу в межах держав Балто-Чорноморської осі. На теоретичному рівні ця ідея була сформована в першій половині ХХ ст. та підготовлена провідними громадськими діячами того часу. Особливу увагу заслуговує географічне обґрунтування даної ідеї в працях С. Рудницького. Також подано аналіз відродження ідеї Балто-Чорноморського союзу на сучасному етапі країнам, що входять до даного поясу.

Ключові слова: *С. Рудницький, Балто-Чорноморська доктрина, історико-географічний аналіз, геополітичні погляди, міждержавні відносини*

*(до 140-річчя з дня народження
акад. С.Л. Рудницького)*

Постановка проблеми. Ідея Балто-Чорноморського союзу була закладена ще в старокіївські часи, коли знаний торгівельний шлях «із варяг у греки» виконував роль підтримування політичних, релігійних та культурних інтересів держав регіону. З плином часу ідея територіальної співпраці викристалізувалась та обростала теоретичними обґрунтуваннями. На початку ХХ століття її політично підтримувала низка знаних діячів (Ю. Бачинський, М. Міхновський). Пізніше до них приєдналися науковці, що теоретично обґрунтували потрібність існування даної спільноти.

При підготовці даної публікації нами ставились наступні завдання:

– на основі опрацювання праць С.Л. Рудницького та інших сучасних науковців, хто займався вивченням спадщини академіка, визначити його бачення місця України в Балто-Чорноморському просторі;

– провести аналіз сучасного стану дієвості Балто-Чорноморської доктрини;

– визначити перспективи існування Балто-Чорноморського простору як ймовірної геополітичної моделі для сучасної України.

Оцінка концепції Балто-Чорноморського союзу була здійснена самим С. Рудницьким, а також значним переліком сучасних українських географів.

Вклад основного матеріалу. Аналізуючи геополітичну доктрину С. Рудницького, варто оцінити той час, в який вона була сформована та провести паралель з сьогоденням. Балто-Чорноморська доктрина формувалась в умовах пошуку Україною на початку ХХ століття свого місця на карті Європи та пошуку партнерів, які могли б виступити гарантами та впливовою підтримкою на європейській політичній арені. Степан Львович бачив, як молоді уряди українських держав та окремі знані політики шукали точок дотику з існуючими державами.

Так УНР в міжнародній співпраці робила акцент на спробах налагодження взаємовигідної співпраці з утворенням регіонального військово-політичного і економічного блоку (Балто-Чорноморський союз та Чорноморський). В 20-х рр. ХХ століття цю ідею активно підтримував маршал Польщі Юзеф Пілсудський, котрий пропагував ідею конфедерації Польщі, Литви, Білорусі та України, які мали відродити таким чином могутність колишньої Речі Посполитої. З одної сторони таке трактування мало дещо великодержавницьке трактування, але водночас ставило за мету уникнення домінування у Східній Європі Німеччини та Росії. До розробки проекту Балто-Чорноморського союзу в різній мірі були причетні також польський міністр закордонних справ Юзеф Бек, генерал Владислав Сікорський, лідер правонаціоналістичної партії – Конфедерації незалежної Польщі Лешек Мочульський та інші.

Вперше нову концепцію взаємовідносин з українцями, литовцями і білорусами сформулював видатний польський мислитель Юліуш Мірошевський, який обґрунтував необхідність визволення від Росії України, Литви і Білорусі. Ця концепція дістала назву лінії Гедройца-Мірошевського і стала основою сучасної східноєвропейської дипломатії Польщі.

Балто-чорноморська геополітична спільність не була лише теоретичним конструктом

інтелігентів-публіцистів, а століттями існувала у формі потужних супер-держав, в надрах яких і народилася українська нація та культура.

Фактично ці погляди були підкріплені теоретичними напрацюваннями історика М. Грушевського, який також в своїх працях пройшов шлях від автономістських поглядів до самостійницьких. Його праця «Орієнтація чорноморська» присвячена ідеї створення Балто-Чорноморського альянсу. Історик розумів об'єктивну цивілізаційну незалежність України до Заходу, закликав орієнтуватися на цінності Європи: «Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, вирости у впливах чи зв'язках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як центром комунікації й різнорідних культурних і політичних взаємин» [1, с. 155]. Грушевський пропагував ідею єдності країн певного регіону (в даному випадку – Чорноморського або Балто-Чорноморського) за посередництва історичних, географічних, економічних та культурних чинників. Передумову створення концепції міжрегіонального партнерства «від моря до моря» варто вважати висловлювання історика і голови УНР щодо того, що ці держави можуть «... створити надзвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу» [1, с. 156].

Свої погляди С. Рудницький формував з позиції оцінки українського питання під час формування нової політичної карти Центрально-Східної Європи, яка утверджувалась за результатами Першої світової війни. Його бачення Балто-Чорноморської доктрини було підготовлене на основі тривалої науково-прикладної популяризації України в Європі – впродовж 1914-1919 рр. С. Рудницький видав до десяти книг та брошур мовами європейських народів, покликаних ознайомити європейців з нашою територією як геополітичним простором. На особливу увагу в цьому переліку заслуговують наступні публікації «Україна і українці» (Відень, 1914), «Розміщення українців» (Відень, 1916), «Україна» (Берн, 1919), «Країни Східної Європи» (Відень, 1918). Саме вони, як пише О. Шаблій «пробили вікно у Європу на «українську справу» [5, с. 51].

Через усі політико-географічні праці академіка проходить ідея пріоритетності національного принципу при формуванні держав нової Європи. Відомо, що територіально-політична структура світу завжди ускладнюється з появою нових держав. Щоправда, це природний процес, адже закономірною є територіальна диференціація світу, формування різних територіальних ідентичностей (етнічних, поселенських тощо).

Щоправда, така ідея в той час важко сприймалась керівними колами провідних держав континенту. С. Рудницький наводив переконливі факти, що багатонаціональні держави мають тимчасовий характер та те, що імперії апріорі повинні розпадатися. В своїй праці з дещо публіцистичною назвою «Чому ми хочемо самостійної України» він робить важливий та лаконічний висновок, що лише «... утворення української держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам у північно-східному куті Європи, так важному для світового господарства і для світової політики» [4, с. 145]. Це твердження сьогодні як ніколи актуальне та пророче, адже безпосередньо пов'язане з проблематикою регіональної безпеки і стабільності.

Здійснюючи пошук майбутньої перспективи міжнародної політичної організації Центрально-Східної Європи, С. Рудницький обґрунтовує ідею Балто-Чорноморської федерації як противагу російській експансії і рівновагу щодо великих держав Західної Європи: «Цілий поміст між Балтійським та Чорним морем і Каспієм, так важний для світової торгівлі й лучби, був би доменуючею проектованою зв'язковою державою» [4, с. 154]. Моделюючи географію майбутніх центрів світової сили, автор акцентує увагу, що Україна не може бути включена в склад Російської імперії, що багатократно посилить російські експансіоністські амбіції і могло б стати передумовою анексії Росією Центральної Європи. Нажаль, ці погляди були реалізовані в друг. пол. ХХ ст., коли російські пропагандистські ідеї були популяризовані в межах країн, територією яких пройшли радянські вояки Другої світової війни (Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Східна Німеччина, країни Балканського півострова). У політико-географічній праці «Українська справа зі становища політичної географії» вчений наголошує на зростанні ролі Причорномор'я за умови формування потужних комунікаційних каналів між Балтійським морем та Каспійським [4, с. 107]. Території України Рудницький вважав осердям майбутнього союзу, справедливо обґрунтовуючи її важливу роль: «...утворення української держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства і для світової політики» [4, с. 145].

Поштовхів до зростання інтересу стосовно концепції Балто-Чорноморського союзу на сучасному етапі є кілька. По-перше, країни Європи на прикладі України оцінили ймовірну загрозу з боку Росії щодо власних територій та недосконалість існуючої системи європейської безпеки. По-

друге, вислів сьгоднішнього президента США про те, що його країна не повинна надалі витратити трильйони доларів на оборонні інтереси далеких країн, змусили багатьох політиків Східно-Європейського регіону задуматися над подальшим існуванням своїх держав по сусідству з Росією. Вже сьогодні аналітики відзначають, що «більшість потенційних учасниць Балто-Чорноморської осі вже тією чи іншою мірою втягнуті у гібридну, інформаційну, історично-ідеологічну, торговельну, холодну або й гарячу війну з російською агресією» [7].

Розуміння правильності даної концепції підтверджують уряди Балто-Чорноморської осі, які періодично піднімають це зовнішньополітичне питання.

У лютому 1993 р. президент України Л. Кравчук виступив у Будапешті з ініціативою створення зони стабільності і безпеки в регіоні Центрально-Східної Європи. Передбачалось, що у неї мали б увійти держави Балтії, Україна, Білорусь, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Австрія, а також Болгарія і Румунія. У квітні 1993 р. у Києві був підготовлений проект створення Центрально-Східноєвропейського простору стабільності і безпеки (ЦСПСБ), який мав діяти під гаслом «Безпека для себе — через безпеку для всіх».

Президент Литви А. Бразаускас на саміті 1997 року у Вільнюсі виступив з ініціативою активізації Балто-Чорноморського співробітництва на державному рівні. У цьому ж контексті важливою подією стала міжнародна конференція «Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи ХХІ ст. без роздільних знаків», що відбулася 1999 р. в Ялті з ініціативи України. У її роботі взяли участь 22 держави – від Норвегії до Греції і від Німеччини до Азербайджану. Метою даного саміту було об'єднання геополітичних, економічних та культурних запитів країн окресленої осі. Президент Л. Кучма сказав: «Балто-Чорноморська вісь може й повинна стати одним із консолідуючих і стабілізуючих стрижнів нової Європи, а отже, невід'ємною її складовою» [7]. Щоправда, багатовекторність інтересів не дала можливості тоді реалізувати цю ідею.

У травні 2006 року у Вільнюсі проходила міжнародна конференція «Спільне бачення спільного сусідства», що була присвячена проблемам Балто-Чорноморського співробітництва. Як наголошувала перший прем'єр-міністр Литовської Республіки після відновлення незалежності Казіміра Прунсене: «Я не втрачаю надії, що Балто-Чорноморський альянс – не тільки наше історичне минуле з часів Великого Литовського князівства. Певні історичні мотивації залишилися й досі» [7].

Значний внесок в розробку ідеї Балто-Чорноморського союзу внесли польські політики й урядовці (в Польщі ця концепція більш відома під назвою «Міжмор'я» або «Intermarium»). В 2015 р. президент Польщі Анджей Дуда запропонував главам держав Центрально-Східної Європи створити такий альянс в складі Польщі, України, Білорусі, Латвії, Литви, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії, Хорватії, Словенії, Чорногорії, Боснії і Герцеговини, Сербії, Македонії [6]. Сьогодні цю ж ідею він активно підтримує, посилаючись на можливість агресії з боку Росії, а тому необхідності створення колективного органу протидії цьому процесу. Ідея військово-політичної та економічної співпраці країн Балто-Чорноморського регіону висуває на порядок денний проблему перетворення їх на самостійних геополітичних суб'єктів, політика яких може бути не тільки відмінною від політики Москви, а й від політики Берліну та Парижу і Євросоюзу в цілому. Іншими словами, йдеться про спроби створити в рамках Європейського Союзу новий східноєвропейський центр геополітичного впливу, який би міг реалізувати спільні політичні і економічні інтереси. На думку деяких політологів, така ідея була б позитивно сприйнята у Вашингтоні, як противага тандему Берлін-Париж на тлі серйозних військово-політичних та економічних протиріч між США і Євросоюзом, а також зростаючого «євроскептицизму» і «європейського антиамериканізму».

На сучасному етапі в Україні ідея Балто-Чорноморського союзу актуальна з позиції протидії зовнішнім негативним процесам експансійного та анексійного характеру, а також сформуванню формату політичної та економічної конфедерації, котра б могла стати дієвим буфером між Росією та Заходом.

До переваг створення Балто-Чорноморського союзу можна віднести вдаль геостратегічне і компактне розташування країн Міжмор'я на шляху перетину транспортних та енергетичних коридорів, взаємодоповнюваність економік, тривалі історичні контакти і взаємодію, схожість етнічних менталітетів, світоглядних, культурних і цивілізаційних засад.

Завдяки більш тісній політичній і економічній співпраці в рамках Балто-Чорноморського союзу, східноєвропейські країни могли б ідентифікуватись як цілком самостійне, самодостатнє та органічне міждержавне об'єднання з власними інтересами. Тим самим була б послаблена боротьба між США і Росією за вплив у Східній Європі, що сприяло б зміцненню європейської безпеки. Створення БЧС жодним чином не може загальмувати процес інтеграції Східної і Західної Європи, а лише надасть цьому процесу більш стабільного, організованого і гармонійного характеру, зведе до

мінімуму спроби «розтягти» східноєвропейські країни між Заходом і Росією.

У разі створення Балто-Чорноморського об'єднання, посилення економічного співробітництва його країн-учасників може виражатися у спрощенні ведення бізнесу на спільному економічному просторі, у спільних енергетичних, логістичних та інфраструктурних проектах, що сприятимуть економічному розвитку регіону. Відновлення транзитно-транспортної, економічної, енергетичної, фінансової, торгівельної та соціальної кооперації між країнами Балто-Чорноморського регіону дозволить їм підвищити свій економічний потенціал та обороноздатність.

Балто-Чорноморський регіон протягом найближчих років може стати зоною широкого трансрегіонального співробітництва між країнами Європи, Кавказу, Центральної Азії і Близького Сходу. Зусилля країн, які увійдуть до Балто-Чорноморського союзу, мають бути спрямовані на перетворення цього міждержавного об'єднання в потужну регіональну структуру, сприяти наповненню її діяльності реальним економічним змістом у спосіб формування зони вільної торгівлі, започаткування спільних транспортних та енергетичних проектів, розбудови Євро-Азійського транспортного коридору, співробітництва в транспортуванні каспійських, іранських та іракських енергоресурсів на європейський ринок.

Реалізація проекту Балто-Чорноморського союзу сприятиме активізації міжрегіональної програми Євросоюзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) для розвитку транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ і Каспійське море з виходом на країни Центральної Азії і Китай. Досить перспективним видається проект відновлення «шовкового шляху» за маршрутом Балтійське море – Польща – Україна – Чорне море – Кавказ – Центральна Азія – Китай – Жовте море [7].

Висновки. В свій час ідеї Балто-Чорноморського співтовариства не могла бути реалізована, але погляди С. Рудницького стали суттєвим теоретичним підґрунтям для вибору сучасних векторів утвердження зовнішньої політики України та Центрально-Східноєвропейського регіону загалом.

Подібна концепція була покликана з позиції прогресивного конструювання політичного простору враховувати інтереси всіх суб'єктів на принципах гуманізму, рівноправності та справедливості. В реаліях того і нинішнього часу варто наголосити, можливо концепція базувалась на дещо ідеалістичних поглядах, але вона не мала експансіоністського спрямування, а тому мала консолідаційний характер, адже пропонує утворення рівноправного союзу держав для захисту своїх інтересів.

Реалізації проекту Балто-Чорноморського союзу сьогодні сприяло б реалізації нейтралізації спроб Росії розглядати пострадянські та постсоціалістичні країни Європи як сферу своїх особливих інтересів і відігравати месіанську роль на даному геополітичному просторі. Також це мало б дати змогу протистояти намаганням «консервування» Східної Європи на стику Західноєвропейських та Російських інтересів та поглядів. Першим кроком формування такого дієвого союзу мало б бути створення конкурентної транспортної системи (включаючи єдину трубопровідну енергетичну систему). такий союз мав би велику політичну вагу через своє географічне положення, перекривши шлях з Європи від Балтійського і Чорного морів до Азії. Гуртування України та інших країн у Балтійсько-Чорноморському регіоні в єдиний блок дозволило б захистити власні національні «Я» кожної з держав.

Література:

1. Великий українець Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992. – 551с.
2. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації / Режим електронного доступу: <http://iac.org.ua/balto-chornomorskiy-soyuz-perspektivi-realizatsiyi-chastina-1/>
3. Дністрянський М.С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології. Монографія – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
4. С. Рудницький. Чому ми хочемо самостійної України / упорядн., передмова О. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
5. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів – Мюнхен: Редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету, 1993. – 223 с.
6. http://vgolos.com.ua/articles/koly_garanty_bezpeky_ukrainy_zganbylysy_yak_vyhid_ie_baltochornomorskyu_soyuz_219522.html
7. <http://vgolos.com.ua/articles/baltochornomorsky>.

Annotation: A. Kuzyshyn. BALTIC-BLACK SEA DOCTRINE OF STEPAN RUDNYTSKYI THROUGH THE PRISM OF THE MODERN GEOPOLITICAL SITUATION IN THE REGION

The article is devoted to the actual problem of forming an inter-state alliance with in the border of the Baltic-Black Sea axis states. At the theoretical level, this idea was for the first time in the first half of the twentieth century and prepared by leading public figures of that time. Particular attention deserves geographical substantiation of this idea in the work of S. Rudnytskyi. An analysis of the Baltic-Black Sea Union revival idea at the present stage for the countries included in this are also presented.

Key words: S. Rudnytskyi, Baltic-Black Sea doctrine, historical and geographical analysis, geopolitical views, inter-state alliance.